

LEZING OVER ONDERNEMER NEMERSCHAP *Koning Willem I* VER ONDERN NDERNEMERS

DOOR PROF. DR. BAS VAN BAVEL,
FACULTEITSHOOGLERAAR 'TRANSITIES VAN ECONOMIE
EN SAMENLEVING', UNIVERSITEIT UTRECHT

KONING WILLEM I
STICHTING

ONDERNEME NEMERSCHAP VER ONDERN

VOORWOORD

Op 3 oktober 2017 kwam de top van het Nederlandse bedrijfsleven bijeen voor het Winnaarsdiner van de Koning Willem I Stichting bij Koppert Cress in Monster. Dit exclusieve diner werd gehouden voor winnaars van de Koning Willem I Prijs en Plaquette voor Duurzaam Ondernemerschap.

Voorafgaand aan het Winnaarsdiner verzorgde prof. dr. Bas van Bavel, faculteitshoogleraar ‘Transities van Economie en Samenleving’ aan de Universiteit Utrecht, de tweede editie van de Koning Willem I Lezing. Dit vond plaats in het bijzijn van Hare Majesteit Koningin Máxima, erevoorzitter van de Koning Willem I Stichting. Bas van Bavel sprak tijdens zijn lezing over de toekomst van ondernemerschap met het oog op de huidige markteconomie.

De Koning Willem I Stichting wil met de Koning Willem I Prijs en Plaquette voor Duurzaam Ondernemerschap bekendheid geven aan positieve ontwikkelingen in de Nederlandse economie door bedrijven te belonen voor goed ondernemerschap. Als voorzitter van de Koning Willem I Stichting presenteer ik u met trots de Koning Willem I Lezing 2017, door prof. dr. Bas van Bavel.

Hoogachtend,

PROF. DR. K.H.W. KNOT

*President van De Nederlandsche Bank N.V.
en voorzitter van de Koning Willem I Stichting*

KONING WILLEM I LEZING DOOR PROF. DR. BAS VAN BAVEL

MONSTER, 3 OKTOBER 2017

Majesteit, dames en heren,

Bedankt voor de gelegenheid hier te komen spreken. Die beschouw ik als een eer.

Mijn titel is enigszins prikkelend: *“Is er nog toekomst voor ondernemerschap in de huidige markteconomie?”*. Misschien lijkt dit een retorische vraag, en het antwoord is duidelijk. Natuurlijk zal er altijd ruimte blijven voor ondernemerschap. Dat antwoord lijkt helemaal duidelijk op deze bijeenkomst, waar we het succesvolle ondernemerschap vieren, en met een groot aantal ondernemers, soms actief in sterk concurrerende markten, waar ruimschoots kansen lijken te zijn voor creatieve en disruptieve innovatie,

nieuwe ondernemingen en voor ondernemerschap. Maar hier wil ik niet kijken naar afzonderlijke ondernemingen of afzonderlijke ondernemers, maar naar het grotere geheel.

Ik wil de vraag dus meer op een macroniveau bekijken, en proberen te zien hoe de markteconomie als geheel zich ontwikkelt. En ik wil de vraag in een wat langer tijdsperspectief plaatsen, om te zien waar we vandaan komen en waarheen de huidige ontwikkelingen kunnen leiden, en zo beter te begrijpen wat dit betekent voor het ondernemerschap in de toekomst. Zal de huidige ontwikkeling van onze markteconomie méér of minder ondernemerschap mogelijk maken?

WAT ZIJN DE MARKT EN DE MARKTECONOMIE?

Belangrijk lijkt me om eerst te kijken wat de markt, en de markteconomie, precies zijn. We gebruiken de woorden vaak, maar meestal is dat haast achteloos. En dat terwijl een scherp begrip me cruciaal lijkt voor een antwoord op de vraag.

Allereerst: de markt is geen abstract speelveld voor vraag en aanbod, zoals sommige economen het graag zien. De markt is juist, zoals u dagelijks merkt, een samenspel van allerlei afspraken, regels, wetten en ook normen. Die kunnen dus goed werken en goede effecten hebben, maar ook slecht werken en slechte effecten hebben. En die werking kan ook over de tijd veranderen. Er is dus niet zoiets als dé markt.

Het tweede belangrijke punt: de markt zorgt niet alleen voor uitwisseling, maar ook voor allocatie, dus toewijzing. De marktwerking bepaalt wie er greep krijgt, en beschikkingsmacht krijgt, over hetgeen dat uitgewisseld is. Uitgewisseld op de markt kunnen worden de goederen, producten en diensten die in de economie worden voortgebracht: de output. Maar op zich is het niet heel bijzonder dat dit via de markt gebeurt. Heel veel samenlevingen – over

de hele wereld, en ook in het verre verleden – hebben markten als dominant systeem voor de uitwisseling van output. Maar het is bijzonder wanneer een samenleving ook de markt gebruikt als dominant systeem voor de uitwisseling en allocatie van grond en natuurlijke hulpbronnen, arbeid en kapitaal. Dat zijn de drie klassieke productiefactoren, oftewel de bouwstenen van de economie, of zelfs de bouwstenen van het leven. Wanneer ook die via de markt worden gealloceerd, krijgt de markt pas echt een dominante rol in de ontwikkeling van economie en samenleving; en dat komt in de geschiedenis, en ook nu nog, zelden voor. En het heeft sterke effecten – positief en negatief – die ik hier met u wil bespreken.

WANNEER IS NEDERLAND EEN ECHTE MARKTECONOMIE GEWORDEN?

Eerst naar Nederland. Nederland is nu een markteconomie, met de markt als dominant systeem voor de uitwisseling en toewijzing van grond, arbeid en kapitaal. Maar wanneer is het dat geworden?

Als we teruggaan naar 1958, het jaar waarin deze stichting werd opgericht, dan is duidelijk dat Nederland dat toen niet was. Bij de toewijzing van grond, arbeid en kapitaal was er allereerst een grote rol van de staat, net als nu. Maar daarnaast ook van de familie als allocatiesysteem. Denk aan vele tienduizenden boerenbedrijven, gezinsbedrijven, die grond in eigendom hadden en uitwisselden via erfenis (dus via een niet-marktsysteem), die kapitaalgoederen zelf bezaten en inzetten, en die arbeid alloceerden binnen het eigen gezin. Maar hetzelfde gold voor de talrijke ambachtslieden, die zelf beschikten over hun kapitaalgoederen en zelf beslisten hoe ze hun arbeid inzetten.

Daarnaast was er, en zeker ook in Nederland, een zeer sterke rol voor coöperaties (in allerlei sectoren, inclusief banken, verzekeringsbedrijven),

de woningbouwcorporaties, de verenigingen, enzovoort; zeer krachtige organisaties die vanaf het einde van de negentiende eeuw waren opgekomen, en die een belangrijke rol opnamen in de allocatie van grond, arbeid en/of kapitaal. Door hun opkomst, en die van de staat, werd in de eerste helft van de twintigste eeuw de rol van de markt aan de inputkant dus sterk ingeperkt.

De ondernemers (dus degenen die grond, arbeid en kapitaal samenbrengen en combineren met ondernemerschap) opereerden in deze periode dus in een omgeving met dominante outputmarkten, maar die aan de inputkant niet werd gedomineerd door de markt, maar door niet-marktorganisaties. Die niet-marktorganisaties benutten op hun beurt soms markten, en zeker de outputmarkten, en laten zich informeren door prijzen die via het marktmechanisme tot stand komen, maar ze zijn niet van de markt. Wel deels in de markt, maar niet van de markt. Overigens kon, en kan, ook binnen deze niet-marktorganisaties het ondernemerschap bloeien. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de Koning Willem I Prijs die in 1986 werd uitgereikt aan de coöperatieve bloemenveiling Aalsmeer.

Die niet-dominantie van markten aan de inputkant gold ook nog voor de jaren 1960 en 1970, en waarschijnlijk ook voor de jaren 1980. Pas in de jaren 1990 – eigenlijk is er vrij weinig onderzoek naar gedaan – zal de markt dominant zijn geworden en het merendeel van grond, arbeid en kapitaal hebben toegewezen. Toen werd Nederland een echte markteconomie, met de markt als sturend mechanisme.

Wel relevant overigens om je te bedenken dat in de twintigste eeuw, de periode waarin Nederland zich economisch zeer sterk ontwikkelde en de welvaart enorm toenam, en breed-verdeeld, en ook een periode waarin het ondernemerschap bloeide, Nederland dus geen echte markteconomie was.

In de jaren 1990 is Nederland dat wel geworden, tegelijk met enkele Noordwest-Europese buurlanden. En nu is de vraag: hoe gaat deze markteconomie zich verder ontwikkelen? Je kunt hier verschillende antwoorden op geven. Veel economen ontlopen te vraag door aan te nemen dat het vrije marktsysteem stabiel is, zonder eigen dynamiek of ontwikkeling. Dat is een makkelijke oplossing, maar zonder realiteitsgehalte, zoals we denk ik allemaal aanvoelen en ook ondervinden. Anderen, met name in het maatschappelijke en politieke debat, laten zich bij hun antwoord leiden door hun ideologische overtuiging: dé markteconomie is per definitie goed, dus de ontwikkeling zal goed zijn, of: dé markteconomie is per definitie slecht, dus zij zal zich slecht ontwikkelen. Dat lijkt me evenmin een goede benadering. Ik wil hier kijken naar onze voornaamste echte kennisbron over lange termijnontwikkeling: de geschiedenis. Door te kijken welke markteconomieën er hebben bestaan, en welke ontwikkeling zij doormaakten, en of daar bepaalde patronen of regelmatigigheden in te zien zijn.

HOE HEBBEN HISTORISCHE MARKTECONOMIEËN ZICH ONTWIKKELD?

Ik zei al: heel veel markteconomieën zijn er niet en waren er ook vroeger niet. Samenlevingen die de markt als voornaamste allocatiesysteem van grond, arbeid en kapitaal hebben, zijn zeldzaam.

In totaal zijn er zo'n twaalf markteconomieën in heden en verleden te identificeren, waarvan we er zes goed kunnen onderzoeken: allereerst de Verenigde Staten (een markteconomie geworden in de eerste helft van de

negentiende eeuw) en Noordwest-Europa (dat het dus pas aan het einde van de twintigste eeuw werd). Deze zijn nu versmolten tot één Noord-Atlantische markteconomie.

En dan een aantal jaren verder terug in de tijd: Engeland in de zeventiende eeuw, Nederland in de late middeleeuwen tot de Gouden Eeuw, daarvoor Italië in de volle middeleeuwen tot de Renaissance, en weer daarvoor Irak in de vroege middeleeuwen tot de periode van de zogenoemde Islamitische Gouden Eeuw. Van deze oudere markteconomieën kunnen we de hele ontwikkeling volgen, met een soort helikopterblik.

Steeds zien we in deze gevallen precies dezelfde ontwikkeling. Outputmarkten waren er al, zoals eigenlijk altijd. Maar dan komen hier, in een uitzonderlijk gunstige context van vrijheid en maatschappelijk evenwicht, markten voor grond en arbeid op, en later ook voor kapitaal. Die krijgen een open inrichting, en bieden ruime kansen aan ondernemerschap, en uiteindelijk worden die inputmarkten dominant. In dezelfde periode, de vroege fase van hun ontwikkeling als markteconomie, kennen deze gevallen steeds een sterke economische groei – en ze monden allemaal uit in een bloeiperiode, zoals de Renaissance in Italië.

Maar we zien ook hoe er via de inputmarkten een concentratie van grond, natuurlijke hulpbronnen en kapitaal plaatsvindt. Die accumulatie is mogelijk dankzij de vermarkting van grond, hulpbronnen en kapitaal. En de inputmarkten maken ook een profijtelijke exploitatie ervan mogelijk. Een zelf-versterkend proces. De vermogensongelijkheid neemt in al deze gevallen toe. En daarmee de beschikkingsmacht van een steeds kleinere groep over de toegang tot de productiefactoren grond en kapitaal.

De geaccumuleerde rijkdom wordt vervolgens steeds meer geïnvesteerd in financiële markten, die groeien. Private en publieke schulden nemen toe, in al deze gevallen. Overheden komen onder de invloed van financiële markten en van hun crediteurs. En we zien hoe de kleine groep zeer vermogenden in toenemende mate invloed krijgt in het politieke en bestuurlijke domein, zelfs macht verwerft, via lobbyen, invloed op functionarissen, de verwerving van ambten, enzovoort. Hiermee krijgt ze uiteindelijk ook greep op de staat en daarmee op de dwangmiddelen, de geweldsmiddelen waarover de staat beschikt.

Via deze politieke invloed kan de kleine groep vermogenden – de marktelite – ook invloed uitoefenen op de inrichting van de markten, die langzaam in hun voordeel worden omgebogen. Ze worden dus minder open en toegankelijk, wat een aantasting betekent van de ondernemende samenleving. En wat een negatief effect heeft op economische groei; de economie gaat stagneren. Investerings in financiële markten, speculatie, maatschappelijke invloed en politieke macht worden uiteindelijk ook aantrekkelijker dan investeringen in de reële economie; ze leveren meer op. De kleine groep vermogenden wordt zo meer een groep van renteniers of zelfs rent-seekers; het zijn geen ondernemers meer. Dit is bijvoorbeeld precies wat we al in de Gouden Eeuw in Nederland, of in de Renaissance in Italië, zien gebeuren.

Ook het kleine en middelgrote ondernemerschap verdwijnt in deze periode. De toegang van ondernemers tot grond en natuurlijke hulpbronnen, en tot kapitaal, wordt alsmat verder vernauwd. Zelfstandige middengroepen verdwijnen: ze worden loonarbeider of afhankelijk van de kleine marktelite. Er ontstaat een situatie van ongelijkheid, zowel economisch als politiek, en van afnemende vrijheid. Dit lijkt op de situatie waar we mee begonnen vóór de opkomst van de markteconomie. De markteconomie is dus geen stabiel systeem, maar ontwikkelt zich door de tijd en verliest zijn goede eigenschappen en positieve effecten, door een proces dat wordt voortgebracht door de markteconomie zelf, niet door externe schokken. Het is een endogeen proces.

WAT GEBEURT ER IN DE HUIDIGE MARKTECONOMIEËN?

Dit gebeurt in alle historische gevallen. En de parallel met de huidige markt-economieën is goed te zien, zeker met de Verenigde Staten, die het verste zijn in de ontwikkeling van hun markteconomie, maar ook in Nederland. Er is nog steeds ruimte voor ondernemerschap, zoals juist ook bij de uitreiking van deze prijs volop blijkt, maar we zien een aantal negatieve ontwikkelingen.

Allereerst de economische. We zien hoe deelmarkten soms beheerst gaan worden door één vermogende partij en er quasi-monopolievorming plaatsvindt, waarbij ondernemende uitdagers minder kans krijgen. Opvallenderwijs zijn het juist nieuwe markten, met door sterke technologische innovatie, die gekenmerkt worden door het Winner Takes All effect. We zien verder een groei van de ongelijkheid, met name van privaat vermogen (daar zit voor mij de crux in het proces, niet in inkomensongelijkheid). Bij vermogen gaat het namelijk om de beschikkingsmacht over grond en kapitaal, twee productiefactoren zonder welke ondernemerschap niet mogelijk is. En vermogen laat zich het makkelijkste omzetten in maatschappelijke en politieke invloed.

We zien ook een toename van private en publieke schulden en de groei van financiële markten, met de bijbehorende volatiliteit. We zien hoe productieve investeringen in de reële economie achterblijven. Het deel van de bedrijfswinsten dat wordt geherinvesteerd is ook in Nederland thans op een dieptepunt beland. Het is aantrekkelijker om geld op te potten, te beleggen in financiële markten, overzeese ondernemingen, of te speculeren, bijvoorbeeld in de onroerend-goedmarkt. Dat dit gebeurt, is overigens geenszins een verwijt – het is logisch en begrijpelijk; het is immers lucratiever dan herinvestering in de reële economie.

Ook zien we, als tweede component, een toenemende invloed van de vermogende marktelite op de politiek. Die invloed kan verlopen via financiële markten, via de dreiging van kapitaalvlucht, door de beschikkingsmacht over kapitaal en ook grond en natuurlijke hulpbronnen, maar ook op een meer directe wijze.

Dat zien we met name in de Verenigde Staten, die in de ontwikkeling van de markteconomie voorop lopen. Alhoewel de democratie en de rechtstaat hier zeer sterk verankerd zijn, of: leken te zijn, zien we een sterke invloed van zeer vermogenden via lobbywerk, het financieren van verkiezingscampagnes en beïnvloeding van wetgeving en zelfs door posten in de regering in te nemen.

Verder is er de invloed die voortspuit uit het beheersen, bezitten van mediakanalen, met mogelijkheden tot beïnvloeding via algoritmes, en ook op meer directe manier, zoals gebeurde door Rupert Murdoch bij de Brexit en bij de recente verkiezing van Donald Trump. Op al deze manieren ontstaat een risico van overlapping van economische en politieke macht en dus van rent-seeking. Die overlapping is natuurlijk niet voorbehouden aan markteconomieën in hun neergaande, negatieve fase, want we zien het ook in niet-markteconomieën als Rusland en China, maar het punt dat ik wil maken is dat wij hiermee de gunstige inrichting van de samenleving en economie, die wij wél hadden, dreigen te verliezen.

Dan is er nog een derde component. In deze negatieve fase van de markteconomie vlakken de reële investeringen en de economische groei af, maar de weerslag op de koopkracht en levensomstandigheden van de gewone bevolking is nog negatiever, omdat dit proces gepaard gaat met toenemende ongelijkheid. Er zijn dus veel verliezers – dat kunnen ook degenen zijn die in relatief opzicht verliezen en zich verliezers voelen. Zij lijken echter geen alternatief te hebben dan de gang die de markteconomie maakt. “There is no alternative”, zoals ze door de gevestigde politiek wordt voorgehouden. Wat dan resteert, is zich af te keren van de gevestigde instituties: van het pluriforme maatschappelijke bestel, van de parlementaire democratie en van het onafhankelijke rechtssysteem, en dat op een potentieel destructieve, ontwrichtende manier. Ook langs deze weg – en door de hogere transactiekosten die het gevolg zijn van het verlies aan maatschappelijke en juridische zekerheid – worden het ondernemerschap en het marktverkeer bedreigd.

De groeiende economische dominantie en politieke macht van een steeds kleinere groep, in combinatie met de destructieve tegenreactie van de verliezers, zetten zo de fundamenten van ondernemerschap onder druk. Het antwoord op de vraag die ik aan het begin stelde, is voor mij onontkoombaar. De huidige ontwikkeling van de markteconomie zal de mogelijkheden en kansen voor productief ondernemerschap verkleinen.

OPLOSSINGEN?

Is er een oplossing? Ik ben er niet heel optimistisch over. De interne logica en kracht van dit proces is zeer sterk, juist omdat we de markteconomie dominant hebben gemaakt. Maar voor de toekomstige welvaart van onze samenleving moet we proberen antwoorden te vinden. En de sleutel zit wellicht in ondernemerschap – in een brede zin opgevat – en in de ondernemende mensen die hier verzameld zijn.

Opnieuw kan de geschiedenis wellicht inzichten bieden. Ondernemerschap bloeide dus in een gemengde situatie, met een evenwicht tussen allocatiesystemen en tussen maatschappelijke groepen. Een situatie van evenwicht, openheid en vrijheid. Maar zo'n situatie is in de geschiedenis zeer schaars. De meeste samenlevingen worden gekenmerkt door ongelijkheid, onvrijheid en een gesloten economisch en politiek systeem.

Welnu, alle markteconomieën hebben met elkaar gemeen dat vóór de opkomst van de markteconomie dit systeem van onvrijheid en ongelijkheid werd doorbroken. Dat gebeurde door een periode van langdurige maatschappelijke beweging en organisatie, waarbij gewone mensen zich organiseren in verenigingen, gildes, coöperaties, associaties, bewegingen, en ook in bedrijven en vennootschappen, waarmee ze greep krijgen op de allocatie van grond, arbeid en kapitaal, en waarbij ze de macht breken van de dominante elite en een (nieuw) maatschappelijk evenwicht bewerkstelligen.

Dit is precies ook wat er gebeurde in Nederland in de late-negentiende en begin-twintigste eeuw, dus vóór de opkomst van de huidige markteconomie. Eerst was er de grondwetsherziening van het midden van de negentiende eeuw, ingevoerd onder dreiging van revolutie, en vervolgens een lange periode van maatschappelijke organisatie. Toen werden de coöperaties en verenigingen en woningbouwcorporaties en vennootschappen gevormd die de twintigste eeuw in belangrijke mate hebben vormgegeven. Toen ontstond de evenwichtige situatie waarin het ondernemerschap kon bloeien en de welvaart sterk toenam.

Misschien kan dit inspiratie bieden. Ik noem wat losse ideeën. We zouden kunnen nadenken over nieuwe organisatievormen om grond, arbeid en kapitaal samen te brengen en met ondernemerschap te verbinden. We zouden meer

wettelijke en juridische ruimte kunnen geven aan associaties, coöperaties en verenigingen, zodat ze zich economisch sterker kunnen ontwikkelen. We zouden ZZP'ers meer kansen kunnen geven zich te verenigen. We zouden Winner Takes All-sectoren anders kunnen inrichten, bijvoorbeeld in corporaties of coöperatieve platforms. En we zouden misschien ook de kartelwetgeving en het mededingingsrecht ruimhartiger kunnen interpreteren en alleen benutten voor het bestrijden van uitwassen. En we zouden het dogma van het vrije verkeer van kapitaal en arbeid nog eens goed op zijn merites kunnen beoordelen.

Maar vooral zouden we er over kunnen nadenken of er echt niet méér is dan enerzijds de staat en anderzijds de markt. We denken nu uitsluitend in een tweedeling tussen staat (het politieke domein) en markt (het economische domein), maar dat lijkt me niet productief, zeker niet omdat de twee elkaar kunnen meeslepen in een negatieve spiraal van toenemende ongelijkheid en onvrijheid. Cruciaal voor het scheppen van een evenwicht en het vormen van bezielende verbanden – dat is de suggestie die ik u wil meegeven – zijn de organisatievormen daartussen: tussen de staat en de markt. Die zijn wellicht ook cruciaal, zoals de geschiedenis laat zien, voor het bloeien van ondernemerschap én voor de bijdrage die dit ondernemerschap kan leveren aan de welvaart van onze samenleving.

Dank u wel.

OVER BAS VAN BAVEL

Bas van Bavel (Breda, 1964) is faculteitshoogleraar 'Transities van Economie en Samenleving' aan de Universiteit Utrecht, lid van de KNAW en van de Academia Europaea. Hij is academisch directeur van een van de interdisciplinaire, universitaire speerpunten, het strategische thema 'Institutes voor Open Samenlevingen'. Zijn onderzoek richt zich op het analyseren en begrijpen van economische en maatschappelijke ontwikkeling over de lange termijn. Zo wil hij beter begrijpen waar de verschillen vandaan komen die we tussen samenlevingen zien in economische groei, ongelijkheid en veerkracht.

Zijn meest recente boek gaat over de opkomst en neergang van markteconomieën: "The Invisible Hand. How Market Economies Have Emerged and Declined Since AD 500" (Oxford University Press, 2016). Begin 2018 komt de Nederlandse vertaling uit bij Prometheus, onder de titel 'De onzichtbare hand'. In dit boek laat hij zien dat alle markteconomieën uiteindelijk door toenemende ongelijkheid en uitholling van hun fundamenten uiteindelijk weer ten onder gaan; een risico dat ook onze huidige markteconomie loopt.

KW1
PRIJZEN 2018

**SECRETARIAAT
KONING WILLEM I STICHTING**

p/a VDH Bestuurszaken | Wolga 5 | 2491 BK Den Haag
T: 070 20 60 171 | E: info@kw1prijs.nl | w: kw1prijs.nl | [kw1prijs.nl](https://www.kw1prijs.nl)